

Vehhâbî Düşüncesinde Nübüvvet Tasavvurunun Temel Dinamikleri
Fundamental Dynamics Of The Concept Of Prophethood In Wahhabi Thought

Mehmet Özel

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Kelam Anabilim Dalı

*Asst. Prof. Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Theology, Division of Basic Islamic Sciences,
Department of Kalām*

Aydın, Türkiye

mehmetozel@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7576-9469>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 06.08.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 14.12.2025

Yayın Tarihi/Published: 31.12.2025

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 184-200

Atıf/Cite as: Özel, Mehmet. "Vehhâbî Düşüncesinde Nübüvvet Tasavvurunun Temel Dinamikleri [Fundamental Dynamics Of The Concept Of Prophethood In Wahhabi Thought]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 5/2 (Aralık 2025):184-200

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2025 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

VEHHÂBÎ DÜŞÜNÇESİNDE NÜBÜVRET TASAVVURUNUN TEMEL DİNAMİKLERİ*

Öz

Nübüvvet bahsi kelim ilminin temel konularından biridir. Özellikle epistemolojik değer bakımından diğer bütün inanç esaslarının temelini oluşturur. Bir inanç sisteminin veya dini bir hareketin nübüvvet müessesine yaklaşımı büyük önem taşımaktadır. Günümüzde etkin bir yeri olan ve çok tartışılan Vehhâbî hareketin nübüvvet anlayışı da bu bakımdan önem taşımaktadır. Bu çalışmada Vehhâbî nübüvvet tasavvuru incelenmiş ve bu tasavvuru oluşturan temel dinamiklerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın girişinde nübüvvet tasavvurunun İslam kelim düşüncesinde önemine ve kelim bağlamında nasıl bir anlam ifade ettiğine değinilmiştir. Sonraki bölümde ise Vehhâbî ulemanın nübüvvet tasavvuru ele alınmıştır. Bu bölümde Vehhâbî nübüvvet tasavvurunun peygamberliğin pratik değeri ile ilgilendiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu tasavvurun gulüv ve şefaet kavramları bağlamında ele alındığına vurgu yapılmıştır. Daha çok günümüz İslam toplumunun sorunları bağlamında nübüvvet konularını ele alan Vehhâbî ulema, özellikle dışardan dine yönelen güncel tartışmalardan ve tarihsel nübüvvet tartışmalarından uzak bir tasavvur geliştirmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise bu zihin yapısının teşekkülünde önemli rol oynayan temel dinamikler ele alınmıştır. Vehhâbî ulemanın nübüvvetle ilgili konulara şirkten arınma, dini bid'atlerden arındırma, te'vili reddedip daha çok zahiri yorumu seçme ve toplumsal sorunları ilim geleneğine yükleme gibi temel dinamiklerden hareket ederek bir tasavvura vardıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelim, Vehhâbîlik, Nübüvvet, Gulüv, Şirk

FUNDAMENTAL DYNAMICS OF THE CONCEPT OF PROPHETHOOD IN WAHHABI THOUGHT

Abstract

The subject of prophethood is one of the fundamental topics of theology. It forms the foundation of all other tenets of faith, particularly in terms of its epistemological value. A belief system's or religious movement's approach to the institution of prophethood is of great importance. This study examines the Wahhabi conception of prophethood and attempts to identify the fundamental dynamics that shape this conception. In this context, the introduction addresses the importance of the conception of prophethood in Islamic theological thought and its meaning within the context of theology. The next section examines the conception of prophethood held by Wahhabi scholars. This section establishes that the Wahhabi conception of prophethood is primarily concerned with the practical value of prophethood. It also emphasizes that this conception is often discussed within the context of the concepts of *ghuluww* (exaggeration in religion) and intercession (*shafa'ah*). Wahhabi scholars, who primarily address prophethood within the context of contemporary Islamic society, have developed a conception that is distinct from current debates directed at religion from outside and historical discussions of prophethood. The final section of the study examines the fundamental dynamics that play a significant role in the formation of this mindset. It has been observed that Wahhabi scholars reached a vision based on fundamental dynamics such as purifying faith-related issues from polytheism, purifying religion from bid'ahs, rejecting interpretation in favor of literalism, and attributing social problems to the traditional scholarly tradition.

Keywords: Kalām, Wahhâbism, Prophethood, Ghuluww, Shirk

* Bu makale, "Vehhabîlik Akaidi ve Kelim İlmi Açısından Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Modernite öncesi bir hareket olan Vehhâbîlik, İslam dünyasında özellikle 20. Asırda büyük etkiler yaratmıştır. Gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde (18-20. yüzyıl) Necid bölgesinde yürüttüğü gerilla hareketleri¹ gerek Osmanlı'nın yıkılması sonrasında ulus-devletlerin kurulduğu süreçte üstlendiği rol ve Suudî devletinin kuruluşundaki etkisi, söz konusu yapının dikkat çekmesine sebep olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ise İran merkezli Şîî düşünce ile Suud merkezli Vehhâbî-Selefi düşüncenin çatışması bağlamında İslam dünyasında yürüttüğü yayılcı politika dolayısıyla da ciddi tartışmaların odağı hâline gelmiştir.²

Vehhâbîliğin önemli tartışmaların merkezi hâline gelmesi, yalnızca siyasi rolüyle sınırlı değildir. Bu durum, aynı zamanda ortaçağ İslam geleneğine karşı takındığı tepkisel tutumla da doğrudan ilişkilidir.³ Ortaçağ boyunca İslam dünyasında şekillenen, mezhep temelli, usul çerçevesine oturan ve kıyas gibi yöntemlerle sistematik hâle getirilen fıkıh anlayışının yerine; tarihsel bağlamından koparılmış ve doğrudan Kur'an, sünnet ile selefin görüşlerini esas aldığı iddia eden bir yaklaşım benimsenmiştir.⁴ Mezhepleri bid'at olarak niteleyen bu yeni fıkıh anlayışı,⁵ İslam düşüncesi içinde ciddi tartışmalara yol açmıştır.

Benzer şekilde, İslam dünyasında tarihsel olarak önemli bir yere sahip olan tasavvuf anlayışı da halk sûfliliği üzerinden yoğun biçimde eleştirilmiş; bu eleştiriler, Vehhâbîliğin tartışmalı yönlerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren, tasavvuf geleneği bazı ahlaki zaaflar bağlamında hedef alınmış;⁶ tasavvufun doğuşunda etkili olan züht anlayışı tölere edilirken, tarikatlar üzerinden kurumsallaşan yapılar ve bu yapıların ortaya koyduğu kavramsal çerçeve bütünüyle reddedilmiştir. Bununla birlikte, İslam düşüncesinde önemli yeri olan birçok büyük mutasavvıf da tekfir edilmiştir.⁷

Hukuk ve tasavvuf konusunda bahsini ettiğimiz tepkisel tavrı takınan Vehhâbîler, aynı şekilde kelim geleneği konusunda da tepkisel davranmışlardır. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi en gözde kelimcilerin bile boşboğazlık yaptıklarını savunan Vehhâbî ulema, kelim ilmini te'vil

¹ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhâbî Hareketi ve Suud Devletinin Ortaya Çıkışı* (Ankara: TTK, 1998), 24-131; Mehmet Ali Büyükkara, *İhvandan Cüheyman'a Suudî Arabistan ve Vehhâbîlik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 41-117.

² Mevlüt Uyanık, *Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 47-78.

³ Fazlurrahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 275; Fazlurrahman, *İslamî Yenilenme Makaleler 1*, çev. Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 96-98. Bkz. Mehmet Özel, *Kelim Perspektifinden Vehhâbîlik* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2023), 59-80.

⁴ Süleyman İbn Abdulvehhab, *es-Sevâiku'l-ilâhîyye fî reddi ale'l-Vehhabîyye* (Beyrut: Dâru'z-Zulfikar, 1997), 35-40.

⁵ Muhammed İbn Abdulvehhab, "Resâilu Muhammed b. Abdulvehhab", *Tarîhu'n-Necid* (Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1994), 211.

⁶ Fazlurrahman, *İslam*, 275-278.

⁷ Peskes Ester, "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhâbîlik", çev. Mehmet Çelenk, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 414, 422; Fazlurrahman, *İslam*, 275; İbn Abdulvehhab, "Resâil", 254, 280-284, 312-315, 420.

üzerine kurulu bid'at bir ilim olarak değerlendirmişlerdir.⁸ Geleneksel ilimlerle böyle bir bağ kuran Vehhâbî-Selefi söylem doğal olarak çeşitli tartışmaların odağında yer almıştır.

İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan kelamın ana konularından bir ise nübüvvet konusudur. Nübüvvet tasavvuru, aynı zamanda din düşüncesinde epistemolojinin de temelini teşkil etmektedir.⁹ Bu yönüyle bakıldığında dini bir hareket olan Vehhâbîliğin nübüvvet tasavvuru ilmi çalışmalar açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Vehhâbî nübüvvet tasavvuru ve bu tasavvurun temel argümanları tespit edildikten sonra, söz konusu argümanların dayandığı temel dinamikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak Vehhâbî düşüncede kelam ilmi gibi sistemli bir ilme rastlamak mümkün değildir. Zira bu düşünce biçiminde, kelam kavramları reddedildiği gibi, kelam sistematığı de reddedilmiştir. Onun için Vehhâbîlerin nübüvvet tasavvurları tespit edilirken sistemli bir literatürle hareket etme imkânımız olmamaktadır. Bunun yerine akide merkezli eserlerden ziyade, farklı eserlerden istifade edilmiştir. Vehhâbî akide söylemi daha çok tevhid üzerine yazılmış, sade akaid risaleleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çalışmayı yaparken sistematik olmayan akide risaleleri ve bunların şerhlerinden istifade edilmiştir. Bu çalışmada kaynak taraması yapılmış, bizzat Vehhâbî ulemanın eserleri eserlerine müracaat edilmiştir. Özellikle Muhammed b. Abdulvehhab'ın (ö. 1206/1792) *Kitâbu't-Tevhîd*, *Usûlu's-Selâse*, *er-Risâle li Ehli Kasim* adlı risaleleri ve diğer kitapları ve bu kitaplara yazılmış şerhler çalışmamız açısından temel kaynaklar olarak esas alınmıştır.

1. Vehhâbî Ulemanın Nübüvvet ve Peygamberlik Tasavvurları

Vehhâbî düşüncede nübüvvet konusu, kelam literatüründe; özellikle peygamberlik inancına yapılan epistemoloji temelli eleştirilere karşı savunma niteliğinde olan tartışmalardan uzak, daha çok İslam toplumundaki peygamber inancına eleştirel bir yaklaşım bağlamında ele alınır. Bu bakış açısı Gazzâlî'nin, Selefi akide anlayışının sıfatlar konusu ile ilgili yaptığı yorumla bağdaşır bir yapı arz eder. Zira Gazzâlî, selefi ulemanın sıfatlar konusunda daha çok İslam toplumu ile karşılaştıkları için bu toplum içerisindeki sorunları ele alan bir zihin yapısıyla sıfatlara yaklaştıklarını söyler. Sonraki dönemlerde ise ulema yeni ortaya çıkan sorunlardan dolayı İslam'ı özüne sadık kalarak bazı te'villere başvurmuşlardır.¹⁰ Bu yaklaşım biçimine Vehhâbî ulema da rastlamak mümkündür. Çünkü Vehhâbî ulema, peygamberlik tasavvurunu daha çok şirke bulaşmış olarak kabul ettikleri günümüz İslam toplumunun¹¹ akidesini düzeltmek üzerine kurgulamıştır. Bir

⁸ Muhammed İbn Abdulvehhab, "Mecmûatu't-Tevhîd.", *Resâilu't-tevhîd*, ed. Beşir Muhammed Uyun (Dimeşk: Dâru'l-Edeb, 1987), 1/55; Muhammed b. Salih el-Useymin, *el-Kavlul-mufîd fi şerhi Kitâbi't-Tevhîd* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1415h.), 1/360; Abdurrahman b. Hasan Âlu's-Şeyh, *Fethul-mecîd şerhu Kitâbi't-Tevhîd* (Kahire: el-Matbaatu'l-Medenî, ts.), 581.

⁹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/410-488; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-îtikâd*, çev. Osman Demir (İstanbul: Klasik, 2012), 165-175; Nûrettin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2005), 103-115; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2009), 221-265.

¹⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İlcâmu'l-avam an ilmi'l-kelem*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik, 2020), 53; İlyas Çelebi, "Sıfat", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/103.

¹¹ Âlu's-Şeyh, *Şerhu Kitâbi't-tevhid*, 12-16; Abdulaziz İbn Bâz, *Hırâsâtu't-tevhîd* (Riyad: Dâru'l-İbni'l-Esîr, Riyad, 128s., 2004), 5-15.

yönüyle şirke bulaşmış bir toplum diğer yönüyle bid'atlerle bozulmuş¹² bir dini düşüncenin ıslahı temel amaç olarak belirlenmiştir.

Kelam literatürüne bakıldığında ise nübüvvet konusunun kendi dönemlerindeki güncel entelektüel konuları da içeren, bilgi teorisi merkezli bir bakış açısı ile ele alındığı görülür. Aynı şekilde nübüvvetin pratik değerinden çok, epistemolojik değerine vurgu yapılır.¹³ Peygamberliğin tanımı, gerekliliği, peygamberlerin sıfatları, mucize, peygamberliğin delilleri gibi konular bu bağlamda kelam düşüncesinin daha çok vurgu yaptığı konular arasında yer alır.¹⁴ Bu konuların nübüvvet bağlamında tartışılmasının temel sebeplerinden biri de yeni karşılaşılan kültürlerle karşı peygamberlik anlayışını savunmaktır.¹⁵ Mesela peygamberlik konusunda kelâm literatürü etrafında oluşan; hücecu'n-nubuvve, a'lâmu'n-nubuvve, delâilu'n-nubuvve ve şevâhidu'n-nubuvve tarzı eserler¹⁶ nübüvvet müessesesinin epistemolojik ve entelektüel değerine ne kadar önem verildiğine dair önemli ipuçları barındırır. Yani klasik kelam bu açıdan bakıldığında peygamberlik müessesesini tüm yönleriyle ele alınmasını hedeflemiştir. Vehhâbîliğin İslam toplumuna kilitlenen anlayışı akaidle kelam arasındaki ayrımaya işaret ediyormuş gibi görünse de temel sorun, aslında Vehhâbî tasavvurun ideolojik yapısıyla ilgilidir. Zira Vehhâbî ulema tüm çabalarını belli akait konularına hasretmiş, temel olarak toplumu belli fikirler bağlamında dönüştürmeyi hedeflemiştir.¹⁷ Bu yönüyle bakıldığında bir kısım temel dinamiklerden hareket etmiş ve hedeflerinin önünde engel olarak gördükleri her düşünceyi ya yok saymış ya da ötekileştirmişlerdir.¹⁸

Vehhâbî ulema, daha çok özel bir çerçeve bağlamında nübüvvet konusuna yaklaşmışlardır. Konunun belli bir çerçeve bağlamında ele alınması ve belli problemlerle sınırlandırılması bu çalışmanın cevap aradığı esas sorunun temelini teşkil etmektedir.

1.1. Hz. Peygamberle İlgili Tasavvur

Vehhâbî kaynaklarda nübüvvet tasavvuru, temelde Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberlik misyonu ekseninde şekillenmiştir. Vehhâbî düşünce, ümmetin Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelik algısında birtakım itikadî sapmalara zemin hazırlayabilecek aşırılıklar bulunduğu kanaatindedir. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in konumunu doğru bir zemine oturtma amacıyla nübüvvet anlayışına özel bir vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, Vehhâbî literatürde Hz. Peygamber tasavvuru genel hatlarıyla şu şekilde çerçeveselendirilmektedir:

¹² İbn Abdulvehhab, "Mecmûatu't-tevhîd.", 1/32, 48, 160, 180; Şeyhu'l-İmam Hüseyin İbn Çannam, *Tarihu Necd* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1994), 2/217.

¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 221-250; Gazzâlî, *el-İktisâd*, 165-170; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1/410-450.

¹⁴ Recep Ardoğan, *Kelam ve Felsefe Açısından Nübüvvet* (Kahramanmaraş: KLM Yayınları, 2021), 16-20.

¹⁵ Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi* (İnsan Yayınları, 2010), 47-51. Metin Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 5/1 (25 Ocak 2009), 124-137; Cafer Karadaş, "İsbât-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2003), 152-163; Abdulkerim İskender Sarıca, "İtham ve Gerçeklik Arasında Kesbî Nübüvvet İddiaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (26 Aralık 2020), 564-571.

¹⁶ Yasin Ulutaş, "Mucize ile Delâilu'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2017), 571-601.

¹⁷ Hişam b. Ğâlib, "Suudî Selefilik ve Siyasi Otorite", çev. Nurullah Çakmaktaş, *Arap Dünyasında Selefilik ve Selefî Hareketler*, ed. Beşir Musa Naf vd. (İstanbul: Yarın Yayıncılık, 2015), 36-37.

¹⁸ İbn Abdulvehhab, *es-Sevâiku'l-ilâhiyye*, 35-45.

Hız. Peygamber'e (a.s.) yapılan övgüyü aşırı bulan Vehhâbî ulemaya göre Hız. Peygamber naslarda ne kadar övüldüyse onu o kadar övmek gerekmektedir. Nasların zahirinden anlaşılan övgüler dışında bir övgü yapmak, bid'at hatta şirk kapsamında değerlendirilmiştir. Zira Allah ona nasıl bir makam verdiyse, bu makamla yetinmek gerekirken, ona Allah'ın ifade etmediği makamlar atfetmek şirk olmaktadır. Bu bağlamda, Hız. Peygamber'in (a.s.) beşerî yönüne, özellikle de onun "kul" oluşuna vurgu yapmak önem arz etmektedir. Zira onun kulluğunu unutmak, Hristiyanların İsa'yı tanrı edinmesi gibi bir tehlike doğurabilir.¹⁹ Bûsîrî (ö. 695/1296) gibileri tarafından yapılan övgüler, yazılan şiirler, onun etrafında oluşan edebiyat, mevlit törenlerindeki övgüler bid'at ve delalet olarak nitelendirilmiştir. Bu sebepten Hız. Peygamber'in ulu'l-azm peygamberlerin en üstünü olduğu vurgulanmakla beraber onun kul olduğuna da aynı derecede vurgu yapılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁰

Diğer taraftan, Vehhâbî ulemaya göre Hız. Peygamber'e (a.s.) imanın özü, ona itaatten geçmektedir. Onlara göre gerçek iman, Hız. Peygamber'e (a.s.) tam anlamıyla itaat etmek ve onun getirdiklerini tasdik etmektir. Ona itaat etmeyen kimse, şehadet getirirse bile imanı eksik ve geçersizdir; zira böyle bir kimse, diliyle tasdik etse bile, fiilen yalan söylemiş olur. ²¹ Bu yaklaşım, peygamberliğin daha çok pratik yönüne, yani kişinin günlük hayattaki uygulama ve itaate verdiği önemi ortaya koymaktadır. İman ile itaati aynı düzlemde ele alan bu bakış açısı imanı itaatle aynı düzlemde değerlendirmekte, dolayısıyla ameli imanın şartı olarak gören bakış açısını yansıtmaktadır.

Vehhâbî anlayışta nübüvvet tasavvuru doğrudan naslar üzerinden şekillendirilmiştir. Buna göre Hız. Muhammed (a.s.) son peygamberdir ve ondan sonra peygamber geleceğini iddia etmek açık bir küfürdür. Bu inanç, naslarla sabit bir hakikattir. Hız. Peygamber, hem insanlara hem de cinlere gönderilmiş evrensel bir resuldür. Onun hayatta olmadığı, yani vefat ettiği de ayetlerle sabittir; dolayısıyla onun ölmediğini söylemek de küfür kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak peygamberlerin cesetlerini toprağın yemeyeceği inancı kabul edilmiştir.²² Sahabe nesli, diğer tüm insanlar arasında en üstün topluluk olarak görülmeyle birlikte, bu üstünlük peygamberlerle kıyaslanamaz.²³ Ayrıca sahih haberlere dayanarak, Hız. Peygamber'e büyü yapıldığı kabul edilmekle birlikte, bu durumun onun nübüvvet vasfını etkilemediği ifade edilmiştir. Konuyla bağlantılı olarak sihir ve büyü işleri şirk unsurları taşıdığı için, sihirbazların öldürülmeleri gerektiği görüşü benimsenmiştir.²⁴

Vehhâbî ulemaya göre Hız. Peygamber (a.s.), hem "resul" hem de "nebi"dir. Resullük vasfı tebliğ ile, nebilik ise haber alma ile ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede resullerin ilki Hız. Nuh, nebilerin ilki ise Hız. Âdem olarak kabul edilir.²⁵ Hız. Peygamber'in en büyük mucizesi ise Kur'ân-ı

¹⁹ Muhammed İbn Abdulvehhab, *Kitâbü't-Tevhîd* (Mısır: Mektebetu İbâdu'r-Rahman, 2008), 157-158; el-Useymin, *el-Kavlü'l-mufîd*, 1/375; el-Useymin, *el-Kavlü'l-mufîd*, 2/189-190.

²⁰ Abdulaziz İbn Bâz, *Şerhu Kitâbi't-Tevhîd* (Tanta: Dâru'z-Ziya, 2001), 102.

²¹ Muhammed İbn Abdulvehhab, "Usûlu's-Selâse", *Şurûhu'r-resâili İmami'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab*, ed. Abdulaziz b. Abdullah er-Racihî (Riyad: Merkezu'r-Racihî Li'n-Neşr, 2016), 73; Abdulaziz b. Abdullah er-Râcihî, *Şurûhu'r-resâili İmâmu'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab* (Riyad: Merkezu'r-Racihî li'n-Neşr, 2016), 74.

²² İbn Abdulvehhab, "Usûlu's-selâse", 102-104; er-Râcihî, *Şurûhu'r-resail*, 102-105.

²³ Muhammed b. Salih el-Useymin, *el-Kavlü'l-mufîd*, 3/234.

²⁴ İbn Bâz, *Şerh*, 128-130.

²⁵ el-Useymin, *el-Kavlü'l-mufîd*, 2/194.

Kerîm'dir. Mucizeler ve kerametler, sadece Allah'ın izniyle gerçekleşir; mucize ya da kerametın peygamberin veya velinin kendi gücüyle gerçekleştiğine inanmak ise şirktir.²⁶ . Sûfler arasında, keramet ve keşif adı altında işlenen bazı uygulamalar bu nedenle şirk kapsamında değerlendirilmiştir. Zira Vehhâbî anlayışa göre, keramet sadece tevhit inancına sahip olan gerçek imamlar eliyle ortaya çıkabilir.²⁷ Burada kast edilen tevhid imamları kendilerinin makbul kabul ettikleri imamlar olmaktadır. Zira şirk ehli olarak niteledikleri kesimlerden kerametın sadır olması bu kişilerin küfürleri sebebiyle mümkün görülmemektedir.

Hız. Peygamber (a.s.) üzerinden nübüvvetle ilgili görüşlerini özetlediğimiz Vehhâbî ulemanın daha çok nübüvvetin pratik değerine vurgu yaptıkları açıkça görülmektedir. Aynı zamanda daha çok İslam toplumu içerisindeki bir kısım görüşleri tenkit etme üzerinden bir tasavvur geliştirdikleri de açıkça görülmektedir. Diğer taraftan özellikle nas veya haberle sabit olan konulara kilitlendikleri, bunlar dışında kalan nübüvvetin ispatı veya delaili ile ilgili konulara yer vermedikleri de görülmektedir.

Vehhâbî nübüvvet tasavvuru, temelde iki ana kavram üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda, Vehhâbî düşünce sisteminde nübüvvet anlayışını sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için söz konusu iki kavramın, "nübüvvet tasavvuru" başlığı altında ele alınması isabetli olacaktır.

1.2. Gulüv

Dinde aşırılık anlamına gelen gulüv kelimesi aslına bakılırsa Vehhâbî akîde ve nübüvvet anlayışının temel kavramlarından biridir. Zira Vehhâbî ulema nübüvvetle ilgili; nebi, resul, kul, mucize, şefaât gibi konuların tamamını bu kavram bağlamında ele almaktadırlar. Gulüv kelimesi daha çok peygamberlere ilahi vasıflar atfedilmesi bağlamında değerlendirilir. Aynı zamanda gulüv tevhid ilkesini de ihlal eden ve kişiyi şirke götüren bir hastalık olarak kabul edilir.²⁸ Bu yaklaşım biçimi, Vehhâbî tasavvurun itikadî tüm konuları tevhid konusu ile bağlantılı olarak ele almaları ve günümüz İslam toplumunu bütünüyle şirk toplumu olarak görmeleri ile ilgilidir. Çünkü onlara göre günümüz müşrikleri her konuda olduğu gibi nübüvvet konusunda da aşırılığa düşmüş ve Hız. Peygamber'e (a.s.) tıpkı diğer ümmetler gibi ilahi vasıflar yüklemişlerdir.

İbn Bâz gulüv kelimesini "dinde Allah'ın razı olmadığı aşırılık demektir ki bu hem bid'at hem de şirktir"²⁹ şeklinde tanımlamaktadır. İbn Abdulvehhab ise kelim, fıkıh ehli ve sûflerin tevhid anlayışlarının toplumu şirkten yeterince muhafaza etmediğini savunur. Hatta İslam toplumlarında şirkin yaygın olmasının en temel sebeplerinden birinin fıkıhçı kelamcı ve sûflerin tevhid anlayışları olduğunu söyler. Çünkü kelamcılar tevhid adı altında şirki anlatmaktadırlar.³⁰ İbn Abdulvehhab'a göre İslam toplumu mezhep taklidi, kabir ziyareti, din büyüklerine ihtiram, peygamber ve salih kimselerin övgüsü konusunda gulüve düşmüş ve aşırıya kaçtıkları için sapmışlardır. Bu aşırılık ümmetin sapmasının en temel sebebi olmaktadır. Tıpkı Hıristiyanlar'ın Meryem oğlu İsa'yı tanrı ilan etmeleri gibi Müslümanlar da peygamber övgüsü konusunda şirke düşmüşlerdir. Ona göre "beni Âdem'in hak olan dinlerden uzaklaşmasının yegâne sebebi sâlih

²⁶ Muhammed İbn Abdulvehhab, "Risâle li Ehli Kâsim fi beyani akîdetihi", *Şurûhu'r-resâili İmami'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab*, ed. Abdulaziz b. Abdullah er-Racihi (Riyad: Merkezi'r-Racihi li'n-Neşr, 2016), 256-266.

²⁷ er-Râcihi, *Şurûhu'r-resail*, 266-267.

²⁸ İbn Abdulvehhab, *Kitâbü't-Tevhîd*, 58-63; İbn Bâz, *Şerh*, 100-103; el-Useymin, *el-Kavlu'l-mufid*, 1/380-382.

²⁹ İbn Bâz, *Şerh*, 102.

³⁰ İbn Abdulvehhab, *Kitâbü't-Tevhîd*, 60-63.

kimseleri övmeleri ve bu konuda aşırıya kaçmalarıdır.” Müslümanlar da haberlerde belirtildiği gibi kendi peygamberlerine aşırı övgüde aşırıya kaçmamalıdır.³¹

Gulûv kavramı çerçevesinde değerlendirilen nübüvvet tasavvuru daha dar çerçeveli, özellikle İslam toplumlarındaki bir kısım yanlış uygulamaları, daha çok pratikleri esas alan ve bu yanlışları ilim geleneğine mal ederek bu ilim geleneğini temel problem olarak gösteren bir bakış açısının gelişmesine sebep olmuştur. Kalam, fıkıh ve tasavvuf geleneğinin bizzat toplumdaki sapmanın temel sebebi sayılması burada dikkate değer yaklaşımların başında gelmektedir. Dolayısıyla gulûv kavramı nübüvvetle ilgili konular değerlendirilirken esas alınan temel bir kavram olmaktadır. Müslüman toplumların gulûve düşerek peygamber övgüsü konusunda aşırıya düştükleri tezi, temel vurgu olarak karşımıza çıkar.

1.3. Şefaât

Vehhâbî nübüvvet tasavvuru bağlamında değerlendirmemiz gereken bir başka önemli kavram ise şefaât kavramıdır. Zira şefaât kavramı da Vehhâbî ulemanın nübüvvet bağlamında üzerinde durdukları önemli kavramların başında gelmektedir. Kelime olarak vetr (tek) kelimesinin zıttı olan şef kelimesinden türeyen şefaât kavramı, çift attırmak anlamında gelirken, ³² *Ta’rîfat*’ta “günahların bağışlanması için talepte bulunmak”³³ şeklinde tarif edilmektedir. Vehhâbî müelliflerden el-Useymin ise Şefaât kavramını; “menfaat elde etmek ya da zararı ortadan kaldırmak için başkasına tavasutta bulunmak”³⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Kelam literatüründe şefaât konusu daha çok kebâir (büyük günah) ve sem’iyat bahisleri bağlamında ele alınır. Genel olarak şefaatin hak olduğu konusunda ittifak olmakla beraber, şefaatin kimleri kapsadığı konusunda tartışmalar vardır. Bu konuda Mu’tezile’nin hem büyük günah işleyenleri iman dairesinin dışına çıkarmaları hem de şefaati kabul etmelerinin çelişki olduğunu söyleyen kelamcılar olmakla beraber, Mu’tezile’nin şefaati kişinin derecesini yükseltmek ve küçük günahların affi için olduğunu söylediği de görülür.³⁵ Dolayısıyla kelamcılar arasında şefaatin kapsamı konusunda tartışmalar olduğu görülür ve bu konu daha çok kebâir bağlamında tartışılır.³⁶ Matürîdî, Eş’arî, Selefi ve Şiiler de büyük günah işleyen kimselerin şefaate nail olabileceklerini kabul etmişlerdir. Çünkü ahirette mutlak hüküm Allah’a aittir ve o dilediğini affeder. Bu bağlamda tövbe etmemiş olsalar bile büyük günah işleyen kimselere şefaât edileceği anlayışı kabul görmüştür.³⁷

³¹ İbn Abdulvehhab, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 60-63.

³² Rağîb İsfahanî, *el-Müfredat fî Garîbi’l-Kur’an*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986).

³³ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu’t-Ta’rîfat*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 109.

³⁴ el-Useymin, *el-Kavlu’l-mufîd*, 1/330-331.

³⁵ Mustafa Keskin, “Ehl-i Sünnet ile Mu’tezile Arasında Yaşanan Günah Tartışması (Mar’aşî’nin Haşiyetü’l-Akâidi’n-Nesefiyye Örneği)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (31 Aralık 2023), 96-111; Mehmet Taşdelen, “Mu’tezile’de Şefaât Anlayışı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (14 Ocak 2016), 88-96.

³⁶ Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Bahru’l-Kelam* (Amman: Dâru’l-Feth, 2014), 209-210; Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-hamse* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/604-606; Emrullah Yüksel, “İslam’da Şefaât Yetkisi”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 5 (17 Nisan 2012), 19-27.

³⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 475; Nesefî, *Bahr*, 210; Yusuf Şevki Yavuz, “Şefaât”, *DİA* (İstanbul: TDVY, 2010), 42/414.

Eş'ârî, Mâtüridî ve Selefi kelimacılar şefaati kebâir bağlamında değerlendirmelerine karşın, Vehhâbî söylemde toplumu şirkten arındırma kaygısıyla ele alınır. Yani şefaati konusu büyük günah bağlamında ele alınan bir konu olmaktan öte, daha çok tevhit bağlamında ele alınır. Çünkü Vehhâbî ulemaya göre şefaatin neliğinden çok, onun toplum için ifade ettiği pratik değer önem taşımaktadır. Ayrıca şirk toplumu olduğu iddia edilen³⁸ bir toplumu şirkten arındırma amacına matuf bir çaba görülür.

Muhammed b. Abdulvehhab'a ait olan *Kitâbu't-Tevhîd*'in önemli şârihlerinden kabul edilen el-Useymin, şefaati konusunun bir tevhit kitabında yer almasının temel sebebinin müşriklerin putlardan şefaati dilemeleri olduğunu söyler. Bu sebepten konu büyük günahla ilgili bir konu olmaktan çok şirkle ilgili bir konu olmaktadır. Ona göre konu, şirkle bağlantılı olduğu için İbn Abdulvehhab konuyu tevhidle ilgili bir kitapta ele alarak konunun önemine vurgu yapmıştır.³⁹ Burada Vehhâbî ulemanın konuya yaklaşım biçiminin farklı olduğu, şefaati tevhit –özellikle ulûhiyyet tevhidi- bağlamında ele aldıkları görülür.

Genel olarak bu konu ile ilgili temel sorun, şefaatin kimin uhdesinde olduğu ile ilgilidir. İbn Abdulvehhab şefaatin Hz. Peygamber'in (a.s.) ve sâlih kimselerin uhdesinde olduğunu söyleyenlerin müşrik olduklarını söyler. Bu bağlamda şefaatin Allah'ın izni ile olduğuna sık sık vurgu yapılır. Diğer Vehhâbî ulemada şefaatin Allah'ın iznine bağlı olduğuna özel vurgu yapmışlardır. Konuyu; bir kişinin Allah'ın izni olmadan şefaatte bulunduğu inancını Allah'a ortak kılmaktır, şeklinde yorumlamışlardır. Aynı şekilde şefaatin Allah'ın adaletine aykırı olduğunu söylemenin şirk ve delalet olduğunu savunmuşlardır. Bu vurgunun Mu'tezili yoruma bir reddiye olduğu da görülmektedir. Vehhâbî ulemaya göre şefaati etrafında İslam dünyasında çok büyük sapmalar olmuştur. Şefaati bu şekilde yanlış yorumlayan Müslüman toplumların şirk düşükleri ve bunların uyarıldıktan sonra eğer kabul etmezlerse bunlarla savaşılması gerektiği, hatta peygamberlerin en büyük düşmanları olan bu müşriklerin kanları ve canlarının helal olduğu dahi söylenmektedir.⁴⁰

Vehhâbî söylemde şefaate kimlerin nail olacağı konusunda da farklı bir dilin kullanıldığı görülür. İbn Abdulvehhab: "Allah tevhidden başka hiçbir anlayışa rıza göstermez. Dolayısıyla tevhid ehlinde başka kimseye şefaati edilmesine izin verilmez. Müşriklere kesinlikle şefaati edilmez"⁴¹ demektedir. Müellifin eserlerine bakıldığında müşriklerden kastın özellikle muvahhit olarak kabul etmedikleri Müslümanlar oldukları açıkça görülür.⁴² Burada şunu da ifade etmek gerekiyor ki daha çok kurumsallaşmış tasavvuf geleneğini, tanınmış sûfleri ve kelimacıları hedef alan bir dile şahit olunmaktadır. Diğer Vehhâbî ulema da Allah'ın müşriklere şefaati edilmesine izin vermeyeceğini söylemişlerdir.⁴³

³⁸ İbn Abdulvehhab, "Mecmûatu't-tevhîd.", 1/22-26; er-Râcihî, *Şurûhu'r-resail*, 152-165.

³⁹ el-Useymin, *el-Kavlu'l-mufid*, 1/330-332.

⁴⁰ Âlu's-Şeyh, *Şerhu Kitabi't-tevhid*, 278-288; İbn Bâz, *Şerh*, 92-95; el-Useymin, *el-Kavlu'l-mufid*, 1/334-337.

⁴¹ İbn Abdulvehhab, "Risâle li ehli Kâsim", 248; Muhammed İbn Abdulvehhab, "el-Kavâidu'l- Erbaa", *Şurûhu'r-Resâili İmami'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab*, ed. Abdalzaziz b. Abdullah er-Racihi (Riyad: Merkez-u'r-Racihi li'n-Neşr, 2016), 141.

⁴² İbn Abdulvehhab, "Risâle li ehli Kâsim", 248; İbn Abdulvehhab, "el-Kavâidu'l- Erbaa", 141.

⁴³ Muhammed b. İbrahim b. Abdullatif Âlu's-Şeyh, *Fetâva ve Resâil*, ed. Muhammed b. Abdurrahman İbn Kâsim (Mekke: Mektebetu'l-Hukûme, 1399h.), 244; İbn Bâz, *Şerh*, 93-96.

Kimlerin şefaata edeceği veya kimlerden şefaata dilediği konusunda da Vehhâbî ulema yukarıda bahsini ettiğimiz tevhid merkezli, şirkten arınma hedefiyle hareket eder. Vehhâbî ulema “şefaata ya Ali, şefaata ya Bedevî” gibi söylemlerin şirk olduğunu söylemişlerdir. Geleneksel İslam düşüncesine karşı tepkisel bir tavır içerisinde olan Vehhâbî ulemanın bu tavrı bir yönüyle bizzat geleneğin kendisinedir. Ölmüş birinden şefaata dilediğinin şirk olduğunu söyleyen Vehhâbî ulema; Hz. Peygamber (a.s.) öldüğüne göre ona da “şefaata ya Rasûlullah” demek şirktir demişlerdir. Ancak öldükten sonra insanlar onun şefaatine Allah’ın izni ile nail olabileceklerdir.⁴⁴ Burada asıl vurgulanmak istenen Allah’ın izni olmaktadır. Çünkü eğer bu izne vurgu yapılmazsa birilerinin Allah’a ortak koşacağı korkusu mantalitenin temelini oluşturmaktadır. Aynı şekilde ölmüş kimselerden şefaata diledikten kastın sûflere yönelik bir tenkit olduğu da açıkça tahmin edilmektedir.

Vehhâbî ulema şefaata kavramını kategorize ederken de aynı endişeyle hareket eder. Onlara göre şefaata; menfi ve müspet olmak üzere ikiye ayrılır. Menfi şefaata: Allah’tan başka kimselerden istenen şefaattir ki bu şirk olan şefaattir. Müspet şefaata ise; Allah’tan istenen şefaattir ki Allah’ın her şeye gücü yeter. Onlara göre Ümmet ise ölmüş şeyhlerinden şefaata dilediğinden ki Hz. Peygamber (a.s.) bile dilediği kimseye şefaata edemeyecektir.⁴⁵ Onlar göre durum böyle iken ölmüş kişilerden şefaata diledik büyük şirk olmaktadır. Büyük şirk işleyen kimsenin ise kanı ve malı helal olmaktadır.

Şefaata konusu ile ilgili olarak Vehhâbî ulema her şeyin naslarda yer aldığını söylemişlerdir. Onlara göre konu naslarda nasıl geçiyorsa öyle anlaşılmalıdır. Ayetlerde; “...Onun izni olmadan kim şefaata edebilir...”⁴⁶ “Gökte ve yerde öyle melekler vardır ki Allah’ın istediğine izin vermesi ve rıza göstermesi olmadan, onların şefaataleri kimseye bir fayda sağlamaz”⁴⁷ geçtiği şekilde şefaatin Allah’ın izni dışında olmayacağı vurgulanmıştır. Dolayısıyla şefaatin söz konusu edilen ve açıkça belirtilen zahiri bir yorumla anlaşılması gerektiğine vurgu yapılır. Zira Kur’an, açıkça Mekke müşriklerinin imansız olmadıklarını söylemekte ve onların imanlarının putlara tapmaları ve onlardan şefaata dilediklerinden dolayı zayı olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan şefaata konusunun, nasların zahirinden ne anlaşılıyorsa öyle anlaşılması gerekmektedir.⁴⁸ Nübüvvet tasavvuru bağlamında Vehhâbî düşüncede önemli bir yere sahip olan şefaata kavramı da belli dinamikler çerçevesinde ele alınmaktadır.

2. Vehhâbî Düşüncede Nübüvvet Tasavvurunun Dinamikleri

Vehhâbî nübüvvet tasavvuru bazı temel dinamiklere dayanmaktadır. Bu dinamikler, yalnızca Vehhâbî düşüncüyü şekillendirmekle kalmamakta, aynı zamanda bu düşünce sisteminin teolojik ve epistemolojik zeminini de oluşturmaktadır. Söz konusu dinamiklerin başında şirk karşı radikal bir hassasiyet gelmektedir. Bu bağlamda, nübüvvet algısı da tevhid ilkesinin şirkten arındırılması perspektifinden ele alınmaktadır. Buna ek olarak, bid’at kavramı etrafında

⁴⁴ Muhammed İbn Abdulvehhab, *ed-Dureru’s-seniyye fî ecvibeti’n-Necdiyye*, ed. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî (Riyad: Kutubu’t-turâs, 1996), 2/22-24; el-Useymin, *el-Kavlu’l-mufîd*, 1/332-335; er-Râcihî, *Şurûhu’r-resail*, 138-140.

⁴⁵ İbn Abdulvehhab, *ed-Durer*, 2/22-24; el-Useymin, *el-Kavlu’l-mufîd*, 1/332-335; er-Râcihî, *Şurûhu’r-resail*, 138-140

⁴⁶ Bakara, 2/255

⁴⁷ Necm, 53/26

⁴⁸ İbn Abdulvehhab, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 55-56; İbn Abdulvehhab, “Mecmûatu’t-tevhîd.”, 1/101; İbn Bâz, *Şerh*, 95-96.

şekillenen dinî tavır, nübüvvetin anlaşılması sürecinde geleneksel yorumlara karşı mesafeli durulmasına ve dinin yalnızca ilk dönem kaynaklarına (Kur'an ve sahih hadisler) dayalı bir yorumla sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Kelam, tasavvuf ve fıkıh gibi İslami ilimlerin zamanla oluşturduğu yorum zenginliği, Vehhâbî düşünce içerisinde çoğu zaman bid'atin kaynağı olarak değerlendirilmiştir; bu durum da nübüvvet tasavvurunun daha zahiri ve literal bir temele oturtulmasına neden olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, söz konusu dinamikler ele alınmış, Vehhâbî nübüvvet anlayışını şekillendiren tarihsel, teolojik ve metodolojik unsurlar incelenmiştir.

2.1. Şirkten Arınma Merkezli Yaklaşım

Vehhâbî düşüncede nübüvvet anlayışının teşkilinde temel dinamiklerden biri şirkten arınma merkezli yaklaşım olmaktadır. Çünkü Muhammed b. Abdulvehhab "Hz. Âdem'den sonraki ilk peygamber Hz. Nuh'tur" demektedir. Bunun sebebini ise Hz. Âdem'den sonra, Hz. Nuh'a kadar şirkte rastlanmamış olması olarak açıklamaktadır. Ona göre peygamberler ma'siyetleri önlemek için değil, şirkte önlemek için gönderilmişlerdir.⁴⁹ Bu yaklaşım biçimine göre peygamber gönderilmesinin tek amacı şirkle mücadele olmaktadır. Dolayısıyla şirkle mücadele dinin yegâne amacı olmaktadır. *Kitâbu't-Tevhid*'in önemli şârihlerinden Abdurrahman b. Hasan "Size kendi nefsinizden bir peygamber gönderilmiştir ki o size çok düşkün ve mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir..."⁵⁰ ayetinde geçen peygamberin mü'minlere karşı şefkatli ve merhametli olmasının tamamen onları şirkin ağır vebalinden arındırmakla alakalı olduğunu söyler.⁵¹ Burada verdiğimiz örnekler bir zihin yapısının nübüvvet meselesine yaklaşım biçimine işaret etmeleri bağlamında önem taşımaktadırlar. Bunun yanında Vehhâbî metinler okunduğunda; hukuk, tarih, siyaset, sanat, ibadet gibi tüm alanların şirkten arınma bağlamında değerlendirildiği görülür.

Yukarıda izah ettiğimiz yorum biçimi Vehhâbî ulemanın tarih tasavvurunu da teşkil etmektedir. Özellikle İslam tarihi bağlamındaki tasavvurları da bu yöndendir. Zira onlara göre İslam toplumu ilk üç nesilden sonra bid'at ve şirk tortularına bulaşmış, din tamamen bid'atler ve şirkle kirlenmiştir. Sonrasında ise Ahmet b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi âlimler ümmeti bu şirk ve bid'at tortusundan arındırmak için mücadele vermişlerdir. Bu Tevhid âlimleri öldükten sonra ise Müslüman toplum yeniden şirkte düşmüştür. Son olarak ise Muhammed b. Abdulvehhab bu tevhid mücadelesini vermiştir. Onun tabileri ise onun yolundan giderek toplumu şirk ve bid'atlerden arındırmak üzere mücadele etmeye devam etmektedirler.⁵² Vehhâbî ulemanın tarih tasavvuru bu bağlamda tarih boyunca da bir şirk ve tevhit mücadelesine işaret etmektedir. Ancak bu tevhit ve şirk mücadelesi kâfir toplumlarla bağlantılı değil, daha çok Müslüman toplumla bağlantılıdır. Böyle bir tasavvurda bir iman küfür mücadelesinden çok, tevhit ve şirk mücadelesine işaret edilmesi dikkate değer bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Aktardığımız din ve tarih tasavvuru bağlamından Vehhâbîlikte nübüvvet tasavvuru değerlendirildiğinde, bahsini ettiğimiz nübüvvet tasavvurunun İslam ilim geleneğini şirkte destekleyen bir yapıda olduğunu iddia etmeleri çok daha anlaşılır olmaktadır. Zira İslam ilim

⁴⁹ İbn Abdulvehhab, "Usûlu's-Selâse", 106-107; İbn Abdulvehhab, *Kitâbu't-Tevhid*, 70-71; Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu Selâsetu'l-Usûl* (Riyad: Dâru's-Sureyya, 2003), 124-126.

⁵⁰ Rad, 13/14

⁵¹ Âlu's-Şeyh, *Şerhu Kitabi't-tevhid*, 347.

⁵² Nasr b. Abdulkarim el-Akl, *İslâmiyye Lâ Vehhâbîyye* (Mısır: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 2007), 5, 26-30; Âlu's-Şeyh, *Şerhu Kitabi't-tevhid*, 12-16.

geleneğinin oluşmasında ve gelişmesindeki temel dinamikler çok daha farklıdır. Mesela kelim geleneği daha sürekliliği olan, içinde bulunduğu toplumun bilimsel gelişimine katkı sunmaya çalışan, inancı eleştirilere karşı savunma amacı taşıyan dinamiklerle toplumsal meselelere yaklaşmıştır. Çok daha önemlisi İslam ilim geleneği teşekkül ederken ve olgunlaşırken içinde bulunduğu toplumun bir parçası olarak gelişme göstermiştir. Ancak Vehhâbî söylem, tevhidî; şirkten arınma olarak yorumlayarak içinden çıktığı toplumu ötekileştiren bir dil geliştirmiştir. Bu dil, Vehhâbî söylemi çok fazla tartışma konusu yapan dinamiklerin başında gelmektedir ki nübüvvet tasavvurunu besleyen en önemli saiklerin başında gelmektedir.

2.2. Bid'at – Tecdîd Merkezli Yaklaşım

Vehhâbî nübüvvet anlayışını şekillendiren önemli dinamiklerden bir diğeri de dine ve akideye bid'at ve tecdîd bağlamından yaklaşmış olmasıdır. Zira Vehhâbî ulema bid'ati; "dinde yeni (muhtes) olan herşey"⁵³ şeklinde tanımlamakla beraber, sünnet olmayan ve İslam'ın ilk asırlarında olmayan her tartışma her görüş ve her bilgi şeklinde algılamaktadır.⁵⁴ Bu açıdan bid'ati sünnetin tam karşısına konumlandırmakta ve sünnet üzerinden bir muhafazakârlık ihdas edilmektedir. Bir yönüyle bakıldığında yenilik (muhtes) olarak görülen bid'atler diğere taraftan sünnetin tam karşısına konumlandırılarak,⁵⁵ sünnetin kutsiyetinden aldıkları güçle mücadele etme yoluna gidilmektedir.

Vehhâbî söylemde inancın temelini şirkten arınma teşkil ettiği için, bid'at kavramı da şirk üzerinden tanımlanmaktadır. Vehhâbî ulema, bid'atin gûnahtan çok daha kötü olduğunu, gûnahlardan tövbe etmek mümkünken, bid'atlerden tövbe etmenin mümkün olmadığını söylemişlerdir.⁵⁶ Ayrıca bid'atlerin şirke götüren en önemli sebep olduğunu savunmuşlardır. Çünkü şirk olarak gördükleri kabirleri süsleme, camilerin tezyini, mevlit töreni yapma, kandil kutlama gibi fiiller onlara göre bid'atlerden türemişlerdir.⁵⁷ Dolayısıyla onlara göre bu bid'atler zaman içinde şirke götürmektedirler. Bu yönüyle bid'atle şirk ve küfür eşdeğer kabul edilmekte veya bid'ati şirkin temeli olarak yorumlamaktadırlar. İbn Abdulvehhab konu etrafında şöyle demektedir: "Bid'atlerin küfür sebebi olduğuna dair seleften aktarılan haberler vardır. Bid'atler ma'siyetlerden daha tehlikelidirler. Çünkü gûnahlardan dolayı tövbe edilir, ancak bid'atlerden dolayı tövbe edilmez."⁵⁸ Bu yaklaşım biçimi Vehhâbî ulemanın bid'ate yükledikleri anlamla ilgilidir. Zira bid'atler hem süreklilik arz etmekte hem de şirkin en temel sebebi sayılmaktadır. Dolayısıyla şirk affedilmeyen bir gûnah olarak kabul edildiği için şirkin temel sebebi sayılan bid'atte aynı kategoride değerlendirilmektedir.

Vehhâbî ulemanın bid'at kavramı üzerinden karşı konumlandıkları bir diğere muhafazakârlık örneği ise teknoloji karşıtlığıdır. Radyo ve televizyonun ilk dönemlerinde, bu gibi aletleri dini tebliğde kullanmak bid'attir şeklinde fetva vermişlerdir. Bu gibi fetvalara bayanların araba kullanmaları ve eğitim almaları bağlamında da rastlamak mümkün olmaktadır. Radyonun

⁵³ Muhammed İbn Abdulvehhab, *ed-Dureru's-seniyye fi' ecvibeti'n-Necdiyye*, ed. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî (Riyad: Kutubu't-turâs, 1996), 1/33.

⁵⁴ Abdulaziz İbn Bâz, *Ahtâun fi'l-akide fetâvâ el-muhtâra* (Riyad: Dâru'l-İbni'l-Kesir, trs.), 5-10.

⁵⁵ İbn Bâz, *Hirâsat*, 1-20.

⁵⁶ İbn Abdulvehhab, *Kitâbu't-Tevhîd*, 61; İbn Bâz, *Ahtâun fi'l- Akide*, 1-2.

⁵⁷ İbn Abdulvehhab, *Kitâbu't-Tevhîd*, 60-80; İbn Bâz, *Hirâsat*, 1-30.

⁵⁸ İbn Abdulvehhab, *Kitâbu't-Tevhîd*, 61.

tebliğde kullanılmasının bid'at olduğunu söyleyen ulemaya karşı Kral Abdulaziz; siz son model silahlarla savaşmayı bid'at saymıyorsunuz ama radyo ile tebliği bid'at sayıyorsunuz eğer öyle olsaydı bugün kılıç ve ok dışında bir aletle savaşmak bid'at olurdu şeklinde karşı çıkmış ve ulemayı ikna etmiştir.⁵⁹

Bid'at kavramı üzerinden şekillenen bir başka dinamik ise tecdit fikridir. Vehhâbî ulema İslam dininin bid'at tortularına bulaştığını ve gerçek dinin unutulduğunu söylemektedir. Bozulan, bid'at ve şirke bulaşan bu dinin yenilenmesi elzem olmaktadır. Zira İslami ilimlerin vaat ettiği veya öğrettiği din tasavvuru bütünüyle bid'ate götürdüğü için bu dinin bütünüyle tecdidi elzem olmakta ve bu tecdidin muvahhit bir müceddidin öncülüğünde olması gerekmektedir. İbn Abdulvehhab'ın eserlerinin önemli şârihlerinden olan Râcihî, konuyla ilgili şunları ifade eder: "Kendisi bir müceddid olan ve rabbanî bir âlim olan İbn Abdulvehhab, bid'at, hurafe ve şirkle mücadele ederek dini yenilemiştir. İnsanlar şirk, bidat ve hurafeye yönelmişken o onları Muhammed (a.s.) şeriatına, tevhide ve hanif millete yönlendirdi."⁶⁰ İbn Abdulvehhab kendisinin söz konusu müceddid vasfına hâiz olduğunu söylemekte ve tecdid fikrini şöyle ifade etmektedir: "Tövbe edene kadar ehl-i bid'atın terkinin, onlarla mücadeleyi ve onları terk etmeyi gerekli bulurum. Onlara karşı zahirle hükmeder onların gizledikleri şeyleri Allah'a havale ederim. Dinde sonradan ortaya çıkan her şeyi bid'at kabul ederim"⁶¹ demektedir.

Bid'at söylemi üzerinden teşekkül eden tecdit fikri özellikle; mevlit, kandil, ziyaret yerleri, kerametler üzerinden din anlatımı ve halk yaşayış biçimleri ile mücadeleyi esas alan bir eylem şekli üzerinden yürür. Yani daha çok halk yaşayış biçimlerini ilim geleneğine mal etmek suretiyle özellikle yaşama biçimine müdahale eden bir dil üzerinden konumlanır. Bu yönüyle bakıldığında gerek gulûv gerekse şefaât kavramı üzerinden yapılan eleştirilerin, nübüvvet tasavvuruna yön verdiği görülmektedir. Dolayısıyla nübüvvet düşüncesinin teşekkülünde önemli dinamiklerden biri de bid'atı tanımlama biçimi ve tecdit fikri olmaktadır.

2.3. Zâhiri Yorum Merkezli Yaklaşım

Vehhâbî düşüncede nübüvvet tasavvurunun teşekkülünde önemli bir yere sahip olan bir diğer dinamik ise Zâhirî yorumu merkeze alan yaklaşımdır. Vehhâbî tasavvur bir yönüyle Kur'an ve sünnetin kutsiyetine sığınarak İslam düşünce geleneğine eleştiriler yöneltir. Çünkü kitap ve sünnetin ümmet açısından kutsiyeti bu yaklaşım biçimine önemli bir mevzi açar. Peygamberlik konusunda Yahudi ve Hıristiyanların kendi peygamberlerine ve din büyüklerine ibadet etmelerinin eleştirilmesi Vehhâbî literatürde de bu konuya daha fazla ilgi gösterilmesinin temel sebepleri arasında görülmektedir. Çünkü bizzat kitap ve sünnette işlenen bir konu olduğu için diğer ümmetlerin sorunu olmakla beraber İslam toplumunun da temel sorunu olarak kabul edilir.

Zahirî yorum Vehhâbî ulema tarafından iman açısından zorunlu olarak görülür. İbn Abdulvehhâb, topluma imanî konuların zâhiri bir dille anlatılmasını; eğer toplum bu dili anlamazsa şirke düşebilir diyerek bunun itikadi bir sorun olduğunu söyler.⁶² İbn Bâz ise konuyu nübüvvet ve gulûv bağlamında değerlendirerek şöyle der: "Nassa eksik veya ziyadelik bağlamında hiçbir te'vil yapmamak gerekir. Eğer (te'vil yöntemiyle) ekleme yapılırsa bid'ate ve (dolayısıyla)

⁵⁹ Büyükkara, *Arabistan ve Vehhabîlik*, 112-114.

⁶⁰ er-Râcihî, *Şurûhu'r-resail*, 215.

⁶¹ İbn Abdulvehhab, "Risâle li ehli Kâsim", 276.

⁶² İbn Abdulvehhab, *Kitâbü't-Tevhîd*, 115.

şirke düşülür.”⁶³ Bir başka yerde bizzat kullanılan dilin ve yapılan te’vilin kendini Allah ve resulünün yerine ikame etme bağlamında değerlendirdiği için şirk olarak değerlendirir.⁶⁴ Dolayısıyla nassın zahiri yorumu ile yetinmek esas kabul edilir. Toplumun şirk ve bid’atten korunması için mecaz ve kinaye içermeyen bir dilin kullanılmasını zorunluluk olarak görmektedirler. Bu yönüyle kalamcı ve felasifenin te’vile başvurarak toplumun şirke düşmesinin yolunu açtıklarını savunurlar.⁶⁵

Vehhâbî ulemanın bu yaklaşımının özellikle Hz. Peygamberi övme konusunda başvuru bir kısım edebi sanatları bid’at ya da şirk olarak⁶⁶ görmeleri açısından değerlendirildiğinde zâhirî yaklaşımın nübüvvet teorisi bağlamında temel bir dinamiği oluşturduğu görülür. Çünkü Vehhâbî ulemaya göre böyle bir yaklaşım gulûv (övgüde aşırılık) olduğu için şirke ve bid’ate yol açmaktadır. Yani zâhirî anlamın ötesine geçen edebi sanatlar ve övgüler aşırılık ya da sapma olarak değerlendirilmektedir.

2.4. Sorunları İlim Geleneğine Yükleme Yaklaşım

Vehhâbî düşüncenin teşekkülünde en önemli esaslardan biri İslam ilim geleneğine karşı aldıkları tavır olmaktadır. Burada şunu da ifade etmek gerekiyor ki ilim geleneği ve gelenek bizzat tüm sorunların ve problemlerin temel sebebi olarak kabul edilir. Kelam, fıkıh, felsefe ve tasavvuf gibi gelenekler bid’at ilimler olarak görüldükleri için toplumda ortaya çıkan tüm bid’atler de bu ilim geleneklerinin bir yansıması olarak kabul edilir.⁶⁷

Geleneği tüm bid’atlerin ve dolayısıyla şirkin sebebi olarak gören Vehhâbî ulema, aslına bakılırsa ilk üç asırdan sonra dine giren her düşünceyi bid’at olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla din ilk dönemlerde tamamen teşekkül etmiştir görüşü hâkim bir görüş olarak durur. Bu dönemlerde ortaya çıkan yaşam biçimi bütünüyle din olarak kabul edilmektedir. Selefin tartışmadığı, konuşmadığı, sorun olarak tanımlamadığı her problemi tartışmak bid’at olarak yorumlanmaktadır. Aynı şekilde bu dönemden sonra dine giren her yorum da gulûv bağlamında değerlendirilir.⁶⁸

İslam ilim geleneği ile selefin din anlayışını belli kavramlar üzerinden çatıştıran Vehhâbî ulema ilim geleneğinin yeni ortaya koyduğu tartışmaları da aşırılık olarak değerlendirir. Bu açıdan nübüvvet düşüncesinin teşekkülünde de aynı mantalite ile hareket eder. Onun içindir ki kelam geleneğinde nübüvvetin epistemolojik değeri üzerine ortaya çıkan tartışmalardan çok, geçmiş dönem tartışmalarından bahsedilir. Örneğin nübüvvetin epistemolojik değerinden çok İslam toplumunda sonradan ortaya çıkan bazı uygulamalar; Şirk, bid’at ve gulûv kavramları bağlamında tartışma konusu yapılır. Aynı şekilde modern zamanda nübüvvet bağlamında ortaya çıkan yeni tartışmalardan olan; deizm, gnostisizm, agnostisim gibi konuların da onlar açısından çok fazla dikkate değer olmadığı görülmektedir. Bu yaklaşım biçimi ise daha evvel ifade ettiğimiz selefi söylemin daha çok Müslümanların iç problemlerine kilitlendiği ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

⁶³ İbn Bâz, *Şerh*, 103.

⁶⁴ İbn Bâz, *Ahtâun fi'l-akîde*, 5; İbn Bâz, *Şerh*, 200-201

⁶⁵ Muhammed b. Salih el-Useymin, *el-Kavlu'l-mufid*, 2/299.

⁶⁶ İbn Bâz, *Şerh*, 102.

⁶⁷ İbn Bâz, *Ahtâun fi'l-Akîde*, 5-15.

⁶⁸ İbn Bâz, *Hirâsat*, 4-19; İbn Bâz, *Ahtâun fi'l-Akîde*, 5-18.

Dolayısıyla Vehhâbî nübüvvet tasavvurunu şekillendiren diğer bir dinamik ise İslam ilim geleneğine bakış açıları olmaktadır. Nübüvvet ile ilgili sorunları hem ilk dönemle hem de nassın çerçevesi ile sınırlı tutmayan kelam, felsefe ve tasavvuf geleneği bu bağlamda eleştiri konusu olmuştur. Daha da önemlisi ilim geleneği tenkit edilirken selevin kutsiyetine sığınılması meseleyi daha karmaşık hale getirmiştir.

Sonuç

Vehhâbî nübüvvet tasavvuru, klasik kelâm geleneğinden önemli ölçüde ayrılan, kendine özgü bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu farklılık, öncelikle nübüvvetin epistemolojik temellerinden ziyade, onun pratik ve itikadî yansımalarına odaklanmasıyla kendini göstermektedir. Vehhâbî düşünce, nübüvveti rasyonel bir ispat probleminden çok, kendine özgü bir şekilde tanımladığı tevhid inancının topluma dayatılmasında işlevsel bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in konumu, iman ve şirkten arınma bağlamında yeniden tanımlanmış; yapılan aşırı övgü (gulûv), klasik keramet anlayışı ve şefaatin ümmetin geneline teşmil olması gibi hususlar, tevhid ilkesine zarar veren unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Nübüvvet tasavvurunun bu şekilde yapılandırılmasında dört temel dinamik belirleyici olmuştur. İlki, nübüvvetin doğrudan şirkten arındırma refleksi çerçevesinde ele alınmasıdır. Bu yaklaşım, peygamberlik kurumunun vahiy tebliği dışındaki tüm tasarruflarının sınırlandırılması gerektiği fikrini beslemiştir. İkincisi, bid'at karşıtı tecdit söylemi, mevcut İslâm toplumunun dinî pratiklerinin nübüvvet ve sünnet ekseninde ciddi bir sorgulamaya tabi tutulmasına zemin hazırlamıştır. Üçüncü olarak, zâhirî yorum geleneğine bağlılık, Hz. Peygamber'e yönelik mecazî ve sembolik anlam taşıyan ifadelerin bile gulûv kapsamında değerlendirilmesine yol açmış, bu da nübüvvet anlayışında katı bir literalizmi beraberinde getirmiştir. Dördüncü dinamik ise, İslam ilim geleneğine karşı mesafeli ve eleştirel bir tutumun benimsenmesidir. Kelâm, tasavvuf ve fıkıh gibi klasik ilim disiplinlerinin nübüvvet bağlamında ortaya koyduğu kuramsal açılımlar, bu geleneklerin şirk ve bid'at üretimine katkı sağladığı düşüncesiyle büyük oranda reddedilmiştir.

Sonuç olarak, Vehhâbî nübüvvet tasavvuru, geleneksel kelâmî ve tasavvufî yaklaşımlardan farklı olarak, şirkten arınmayı esas alan tevhid anlayışı merkezli, bid'at karşıtı ve literal ve zâhirî anlamı esas alan bir anlayış etrafında şekillenmiştir. Bu tasavvur, Hz. Peygamber'in (a.s.) konumunu yeniden tanımlayarak, nübüvveti hem ilim geleneği bağlamında oluşan dini söylemin reddi hem de toplumsal dinî hayatın yeniden belli bir çerçevede dizaynı açısından merkezi bir referans noktası hâline getirmiştir. Bu bağlamda, İslam toplumunun tarihsel birikimine eleştirel ve tepkisel bir tutumla yaklaşan; daha çok içsel sorunlara odaklanan Vehhâbî düşünce, modern dönemde ortaya çıkan yeni toplumsal ve entelektüel meselelere çoğu zaman kayıtsız kalmıştır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Akl, Nasr b. Abdulkerim el-. *İslâmiyye Lâ Vehhâbîyye*. Mısır: Dâru'l-Hedyî'n-Nebevî, 3. Basım, 2007.
- Âlu's-Şeyh, Abdurrahman b. Hasan. *Fethu'l-mecîd şerhu kitâbi't-tevhîd*. Kahire: el-Matbaatu'l-Medenî, ts.
- Âlu's-Şeyh, Muhammed b. İbrahim b. Abdullatîf. *Fetâva ve Resâil*. ed. Muhammed b. Abdurrahman İbn Kâsım. Mekke: Mektebetu'l-Hukûme, 1399h.
- Ardoğan, Recep. *Kelam ve Felsefe Açısından Nübüvvet*. Kahramanmaraş: KLM Yayınları, 2021.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvandan Cüheyman'a Suudî Arabistan ve Vehhabîlik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *DİA*. 37/100-106. İstanbul: TDVY, 2009.
- Ester, Peskes. "18. Asırda Tasavvuf ve Vehhabîlik". çev. Mehmet Çelenk. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2003), 413-429.
- Fazlurrahman. *İslam*. çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Fazlurrahman. *İslamî Yenilenme Makaleler 1*. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd fî'l- i'tikâd*. çev. Osman Demir. İstanbul: Klasik, 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İlcâmu'l-avam an ilmi'l- kelâm*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik, 2020.
- Ğâlib, Hişam b. "Suudî Seleflilik ve Siyasi Otorite". çev. Nurullah Çakmaktaş. *Arap Dünyasında Seleflilik ve Selefi Hareketler*. ed. Beşir Musa Naf vd. 30-50. İstanbul: Yarın Yayıncılık, 2015.
- İbn Abdulvehhab, Muhammed. *ed-Dureru's-seniyye fî ecvibeti'n-Necdiyye*. ed. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Asımî. 3 Cilt. Riyad: Kutubu't-turâs, 1996.
- İbn Abdulvehhab, Muhammed. "el-Kavâidu'l- Erbaa". *Şurûhu'r-Resâili İmami'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab*. ed. Abdulaziz b. Abdullah er-Racihî. 110-158. Riyad: Merkezu'r-Racihî li'n-Neşr, 2016.
- İbn Abdulvehhab, Muhammed. *Kitâbu't-Tevhîd*. Mısır: Mektebetu İbâdu'r-Rahman, 2008.
- İbn Abdulvehhab, Muhammed. "Mecmûatu't-tevhîd." *Resâilu't-tevhîd*. ed. Beşir Muhammed Uyun. Dimeşk: Dâru'l-Edeb, 1987.

- İbn Abdulvehhab, Muhammed. "Resâilu Muhammed b. Abdulvehhab". *Tarîhu'n-Necd.* 209-224. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1994.
- İbn Abdulvehhab, Muhammed. "Risâle li Ehli Kâsim fi beyani akîdetihi". *Şurûhu'r-resâili İmami'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab.* ed. Abdulaziz b. Abdullah er-Racihî. 211-287. Riyad: Merkezu'r-Racihî li'n-Neşr, 2016.
- İbn Abdulvehhab, Muhammed. "Usûlu's-Selâse". *Şurûhu'r-Resâili İmami'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab.* ed. Abdulaziz b. Abdullah er-Racihî. 9-109. Riyad: Merkezu'r-Racihî Li'n-Neşr, 2016.
- İbn Abdulvehhab, Süleyman. *es-Sevâiku'l-ilâhiyye fi reddi ale'l-Vehhabîyye.* Beyrut: Dâru'z-Zulfikar, 1997.
- İbn Bâz, Abdulaziz. *Ahtâun fi'l-akîde fetâvâ el-muhtâra.* Riyad: Dâru'l-İbni'l-Kesir, trs.
- İbn Bâz, Abdulaziz. *Hirâsâtu't-tevhîd.* Riyad: Dâru'l- İbni'l- Esîr, Riyad, 128s., 2004.
- İbn Bâz, Abdulaziz. *Şerhu kitabi't-tevhid.* Tanta: Dâru'z-Ziya, 2001.
- İbn Ğannam, Şeyhu'l-İmam Hüseyin. *Tarihu Necd.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 4. Basım, 1994.
- İsfehanî, Rağîb. *el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an.* İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse.* 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Karadaş, Cafer. "İsbât-ı Nübüvvet ve Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği Adlı Eser Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (30 Haziran 2003), 149-165.
- Keskin, Mustafa. "Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile Arasında Yaşanan Günah Tartışması (Mar'aşî'nin Haşiyetü'l-Akâidi'n-Nesefiyye Örneği)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (31 Aralık 2023), 87-119. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1338470>
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devletinin Ortaya Çıkışı.* Ankara: TTK, 1998.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd.* çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2009.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Bahru'l-Kelam.* Amman: Dâru'l-Feth, 1. Basım, 2014.
- Özdemir, Metin. "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 5/1 (25 Ocak 2009), 0-64. <https://doi.org/10.18317/kader.01015>
- Özel, Mehmet. *Kelam Perspektifinden Vehhabîlik.* İstanbul: Kitap Dünyası, 2024.
- Râcihî, Abdulaziz b Abdullah er-. *Şurûhu'r-resâili İmâmu'l-Muceddid Muhammed b. Abdulvehhab.* Riyad: Merkezu'r-Racihî li'n-Neşr, 2016.
- Sâbûnî, Nûrettin es-. *Mâtürîdiyye Akaidi.* çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri başkanlığı, 8. Basım, 2005.
- Sarıca, Abdülkerim İskender. "İtham ve Gerçeklik Arasında Kesbî Nübüvvet İddiaları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (26 Aralık 2020), 559-578.
- Şulul, Cevher. *Nübüvvet Felsefesi.* İnsan Yayınları, 2010.

- Taşdelen, Mehmet. "Mu'tezile'de Şefaath Anlayışı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (14 Ocak 2016), 81-101.
- Ulutaş, Yasin. "Mucize ile Delâilu'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2017), 569-605.
- Useymın, Muhammed b. Salih el-. *el-Kavlü'l-müfîd fi şerhi kitâbi't-tevhîd*. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1415.
- Useymın, Muhammed b. Salih el-. *Şerhu Selâsetu'l-Usûl*. Riyad: Dâru's-Sureyya, 3. Basım, 2003.
- Uyanık, Mevlüt. *Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Şefaath". *DİA*. 42/412-415. İstanbul: TDVY, 2010.
- Yüksel, Emrullah. "İslam'da Şefaath Yetkisi". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 5 (17 Nisan 2012).